

Tien jaar prejudiciële vragen aan de civiele kamer van de Hoge Raad: kroniek van een aangekondigde ondergang?

I. Giesen*

1. Inleiding

1.1 Een tweetal disclaimers

Ik ben gevraagd te reflecteren, vanuit wetenschappelijk perspectief, op de Wet prejudiciële vragen aan de Hoge Raad (zie art. 392 e.v. Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering (Rv)) ter gelegenheid van het tienjarige jubileum van die wettelijke regeling. Ik durf de stelling aan dat ik alleen voor deze eervolle klus gevraagd ben omdat ik enige jaren geleden de 'officiële' wetsevaluatie, geïnitieerd door het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC), van die

* Ivo Giesen is als hoogleraar burgerlijk recht verbonden aan het Utrecht Center for Accountability and Liability Law (Ucall) en het Molengraaff Instituut voor Privaatrecht van de Universiteit Utrecht. Hij is tevens hoofd van het Departement Rechtsgeleerdheid aldaar, en raadsheerplaatsvervanger in het Hof 's-Hertogenbosch. In die laatste hoedanigheid heeft hij zelf ooit een prejudiciële vraag gesteld aan de Hoge Raad (vgl. HR 19 juni 2020, ECLI:NL:HR:2020:1090 (*PIP-implantaat*) in antwoord op Hof 's-Hertogenbosch 27 augustus 2019, ECLI:NL:GHSHE:2019:3188). De analyse hierna is afgerond op 4 juli 2022 en houdt, waar nodig en tenzij anders vermeld, rekening met rechtspraak en literatuur verschenen tot 24 juni 2022. Deze bijdrage is een bewerking van een voordracht die de auteur hield tijdens het symposium 'Rechtsontwikkeling in rechterlijke dialoog. Tien jaar prejudiciële vragen aan de Hoge Raad in civiele zaken' op 8 juli 2022 bij de Hoge Raad.

wet heb mogen verzorgen, met een team van collega's.¹ De lezer die nu verwacht een qua omvang en diepgang soortgelijke evaluatie voorgeschoteld te krijgen, maar dan voor de sindsdien verstreken zes jaar, moet ik nu reeds teleurstellen. In de beperkte tijd die mij voor deze bijdrage ter beschikking stond, heb ik geen gelijksoortig overzicht kunnen genereren over alle zaken, inmiddels (op 24 juni 2022) 112, waarin aan de civiele kamer gestelde prejudiciële vragen zijn gesteld en de 108 beslissingen die daarop inmiddels genomen zijn, noch over al die (empirisch vast te stellen) facetten die daarbij relevant en interessant zouden kunnen zijn, en die wij als team in 2016 wel stuk voor stuk geanalyseerd hebben. Dat als eerste disclaimer vast. Ook belangrijk, ten tweede: ik ga het hierna alleen hebben over civielrechtelijke vragen en antwoorden en niet over Europese, bestuursrechtelijke, fiscale en/of strafrechtelijke prejudiciële vragen of antwoorden.²

1.2 Wat dan wel? Een enquête en inhoudelijke aandachtspunten

Wat ga ik dan wel doen? Ik ga selectief shoppen uit het aanbod van materiaal en interessante facetten van de toepassing van de regeling in de praktijk: *cherry picking*. Zo ga ik ten eerste af en toe verwijzen naar de antwoorden op een schriftelijke enquête die het organiserend comité van het symposium

1 Zie I. Giesen e.a., *De Wet prejudiciële vragen aan de Hoge Raad. Een tussentijdse evaluatie mede in het licht van de mogelijke invoering in het strafrecht*, Den Haag: Boom juridisch 2016.

2 Over e.e.a. bijvoorbeeld (naast hetgeen in het vervolg van deze bijdrage nog aan literatuur genoemd wordt): J. Krommendijk, 'Samenloop van de nationale en Unierechtelijke prejudiciële procedure: straight to the top of een hink-stap-sprong?', *RMThemis* 2018, afl. 4, p. 149 e.v.; C. Blankenstein, 'Daar is het laatste woord nog niet over gezegd', in: *Experimenten in het bestuursrecht* (Jonge VAR-reeks 19), Den Haag: Boom juridisch 2021, p. 103 e.v. en N.E. Groeneveld-Tijssens, 'Het nut en de noodzaak van de prejudiciële procedure in het bestuursrecht', *NTB* 2021/8.

waar deze bijdrage gepresenteerd werd, gehouden heeft onder de rechters die aan de Hoge Raad prejudiciële vragen hebben gesteld welke tussen 1 januari 2019 en 31 maart 2022 zijn beantwoord. Het gaat dan om 34 zaken en met betrekking tot 29 van die zaken is er een antwoord teruggekomen.³ Doel van deze enquête was om beter zicht te krijgen op ervaringen van de vragenstellende rechters en op mogelijke verbeterpunten. Omdat die enquête niet bedoeld was als een *full blown*, methodologisch verantwoord empirisch onderzoek maar als instrument om enig anekdotisch materiaal te verzamelen, zal ik er hier ook zo losjes mee (moeten) omgaan.⁴

Inhoudelijk vertrek ik, *kersen plukkend*, voor dit verhaal bij het eindpunt van de evaluatie uit 2016, waarin de wettelijke regeling omschreven wordt als ‘een onverdeeld succes’, want de verdere ontwikkeling van het privaatrecht heeft ervan geprofiteerd, en de rechtsvorming, rechtseenheid en rechtszekerheid zijn gestimuleerd, zo paraphraseer ik onze conclusies van toen.

3 Het betreft in de betreffende periode eigenlijk 38 beslissingen. De enquête is echter niet uitgezet bij het Gemeenschappelijk Hof van Justitie (dat hof kreeg ook drie antwoorden in de genoemde periode) en twee zaken die van dezelfde rechter kwamen, zijn voor de enquête samengevoegd tot een enkele uitvraag.

4 Ik was dus zelf niet betrokken bij de opzet en de uitvoering van deze enquête, anders dan dat ik de opgestelde (zes) vragen vooraf van commentaar heb mogen voorzien. De resultaten van de enquête zijn mij vervolgens vertrouwelijk ter beschikking gesteld door het organiserend comité, verbonden aan de Hoge Raad. Waar ik in het navolgende de enquête betrek, doe ik dat op een methodologisch niet erg verstandige of repliceerbare wijze. Ik heb bijv. geen NVivo erbij gehaald, geen ‘officiële’ codering benut bij het duiden van antwoorden, laat staan dat er een tweede codeur betrokken is geweest, enz. Ik heb gewoon alle antwoorden gelezen en de antwoorden waar nuttig zelf verder gegroepeerd. Waar ik in het navolgende zelf ben gaan rekenen (bijv. inzake de duur van beantwoording van een vraag) geldt uiteraard dezelfde waarschuwing.

Als er behoefte is aan een richtinggevende uitspraak, lukt het om die op korte termijn te krijgen, en de regeling is een (nieuw) instrument voor verdere rechtsvorming. Aanwijzingen voor ongewenste neveneffecten zijn er niet, de regeling heeft meerwaarde ten opzichte van het toen al bestaande arsenaal aan rechtsvormingsinstrumenten en het veld verwelkomt de als toegankelijk geziene regeling.⁵ Zelden zal een wet zo positief geëvalueerd zijn, realiseerden wij ons toen al en nu nog steeds.⁶ De al genoemde enquête bevestigt overigens het voorgaande. De geënuquêteerden zijn over de gehele linie tevreden over de regeling, over het nut,⁷ het rechtsvormende karakter, en de duur van de afwikkeling (vraag 4). Bovendien ervaart men weinig drempels (vraag 1), ziet men eigenlijk weinig verbeterpunten (vraag 5) en heeft men ook nauwelijks andere suggesties (vraag 6). De regeling is een ‘mooi en onmisbaar instrument’ en ‘een aanwinst voor de rechtsontwikkeling’.⁸

Punten van aandacht, hoewel ondergeschikt aan de jubel die ik net omschreef, waren er uiteraard ook, en ik heb ervoor gekozen om twee daarvan centraal te stellen vandaag. Het betreft (1) ‘de noodzaak te blijven waken voor een te grote toestroom van zaken’, want met een beetje pech gaat de preju-

5 Giesen e.a. 2016, p. 362.

6 Zoals bekend is het ook in fiscale zaken mogelijk een prejudiciële vraag aan de belastingkamer van de Hoge Raad te stellen; voor een eerste evaluatie en terugblik op die regeling, zie S.P.M. van den Maagdenberg, ‘Een evaluatie van zes jaar prejudiciële vragen aan de belastingkamer van de Hoge Raad: een eerste aanzet’, *MBB* 2022/2. Uitkomst is, ook daar, dat de regeling aan het doel en de verwachtingen voldoet (p. 30).

7 Dat ligt met name in het creëren van duidelijkheid op korte termijn, aldus de diverse antwoorden op vraag 1 van de enquête samenballend.

8 Zie bijv. de antwoorden op vraag 6 van de geënuquêteerde rechters uit zaak 26 en zaak 29 (de zaken zijn overigens gesorteerd en genummerd per instantie). Steun hiervoor biedt ook het onderdeel van vraag 4 over het belang van het antwoord voor de rechtsvorming/rechtseenheid: in zeventien van de 29 gevallen wordt daar positief op gereageerd (terwijl in de andere twaalf gevallen dit onderdeel niet wordt beantwoord).

diciële procedure aan haar eigen succes ten onder, en (2) de betrokkenheid van anderen (vragende rechters en derden) en de transparantie daaromtrent.⁹ Alvorens ik daar nader op in ga (in par. 3 en 4), wil ik u eerst enigszins meenemen in het reilen en zeilen van de regeling sinds juni 2016, het eindpunt van de eerdere evaluatie, en van daaruit wat lijntjes trekken (par. 2).¹⁰

2. In vogelvlucht de stand van zaken, 10 jaar en 112 zaken verder

2.1 Inleiding

Cijfers zijn leuk en leerzaam, zelfs als je als jurist door het leven gaat. Dus als we de 112 zaken waarin prejudiciële zijn gesteld en de 108 zaken waarin prejudiciële antwoorden gegeven zijn en die op 24 juni 2022 bekend waren, wat nader groeperen of onderverdelen op een aantal interessante facetten en daar dan ook wat cijfers tegenaan gooien,¹¹ dan biedt dat de nodige inzichten in het bereik van en de omgang met de wettelijke regeling.

2.2 Rechtsgebieden

Zoblijkt bijvoorbeeld, qua *rechtsgebieden* die via prejudiciële vragen aan de orde komen, dat vooral Boek 7 Burgerlijk Wetboek

9 Giesen e.a. 2016, p. 363.

10 Het recente overzichtsartikel in *TCR* van Möhring & Kingma kan daarbij behulpzaam zijn, zie M.E.A. Möhring & S.M. Kingma, 'De prejudiciële procedure presteert prima. Indrukken uit de eerste 100 prejudiciële vragen aan de Hoge Raad', *TCR* 2022, afl. 1, p. 15-24. Opvallend is wel dat zij op geen enkele wijze de al genoemde wetsevaluatie uit 2016 bij hun 'terugblik' en 'eerste indrukken van de praktijk' hebben betrokken.

11 Ik maak daarbij dankbaar gebruik van het mij door de organisatie van het symposium ter beschikking gestelde *Overzicht van prejudiciële uitspraken van de Hoge Raad* zoals dat wordt bijgehouden door de civiele kamer. Het document dat ik benut heb, was bijgewerkt tot 24 juni 2022. Zie ook Möhring & Kingma 2022, p. 17.

(BW) een bron van veel vragen is. Maar liefst 37 van de 112 procedures die de Hoge Raad bereikt hebben, betreffen een of meer vragen over Boek 7, vragen dus over onderdelen van het consumentenrecht (13 procedures), het huurrecht (11) en het arbeidsrecht (10).¹² Op een mooie tweede plaats volgt (maar dat betreft dan ook wel een compleet wetboek) Rechtsvordering (20), op de hielen gezeten door Boek 6 BW (19) en de Faillissementswet (18). Zowel Boek 1 BW (11), Boek 3 BW (11) als Boek 10 BW (10) bevinden zich in de middenmoot; opvallend ook: het nationaliteitsrecht is 5 maal bevraagd. Afdronk van dit alles, voor mij, is dat er inmiddels veel vragen worden gesteld in het type zaken waarvan je niet kan verwachten dat partijen (in dit geval dus huurders, consumenten, werknemers) zonder deze specifieke procedure de reguliere gang naar de Hoge Raad zouden hebben gemaakt. De inmiddels 13 zaken met vragen die gaan over het schadevergoedings- en aansprakelijkheidsrecht, reken ik ook daartoe, net als de genoemde 5 zaken over het nationaliteitsrecht en de 11 zaken over Boek 1 BW. Deze cijfers zijn te meer opmerkelijk omdat het hier categorieën betreft waarvan in de evaluatie uit 2016 nog werd gezegd dat het aantal zaken daar wel wat achterbleef en er daarvan meer vragen verwacht waren.¹³ Die verwachting is nu dus alsnog bewaarheid geworden.

2.3 Wie vraagt?

Wie stelt de vragen, zo vraagt u zich af? Doorrekenend op basis van de cijfers van Möhring & Kingma¹⁴ constateer ik dat van de 112 zaken waarin vragen gesteld zijn, 33 zaken door de gerechtshoven zijn doorgestuurd en 79 zaken van de rechtbanken kwamen (waarvan 30 van kantonrechters). Daarmee

12 Ik merk nu vast op dat hier dubbelstellingen mogelijk zijn, een vraag kan bijv. consumentenrecht en huurrecht betreffen.

13 Giesen e.a. 2016, p. 89.

14 Möhring & Kingma 2022, p. 17.

is het aandeel vragen vanuit de rechtbanken iets gestegen ten opzichte van de startfase (toen 19 uit 31 = 61,2%, nu 70,5%). Een feitje voor bij de borrel nog: de rechtbanken van Amsterdam en Den Haag spannen voorlopig de kroon met 22 respectievelijk 18 zaken. En ja, het zijn nog steeds de rechters die het initiatief nemen om vragen te stellen, dat was al zo¹⁵ en dat wordt nog eens bevestigd door de enquête: in 24 van de 29 zaken kwam het idee om een vraag te stellen van de rechter.

2.4 Inbreng van derden?

Interessant is ook de mogelijke *inbreng* bij de Hoge Raad bij de beantwoording van de prejudiciële vraag *door partijen* en door anderen dan de partijen, door *derden* dus. Als het om de partijen zelf gaat: behoorlijk vaak brengen zij, via een cassatieadvocaat, hun zienswijze in. Er spelen daarbij twee issues, sinds 2012 eigenlijk al, namelijk of die verplichte bijstand (art. 393 lid 3 Rv) wel te vergen en nodig is, en of de inbreng die er komt, niet openbaar zou moeten worden.¹⁶ De antwoorden op die twee vragen gaf ik al eerder ('nou vooruit dan, maar met de hakken over de sloot' en 'ja') dus daar ga ik nu verder aan voorbij.

Waar het de inbreng door derden betreft, zagen we dat in 12 van de eerste 25 afgeronde procedures er door (een of meer) derden is gereageerd op de vraagstelling (steeds op hun verzoek, dat dan steeds zonder poespas ingewilligd wordt door de Hoge Raad).¹⁷ De animo lijkt daarna iets afgezwakt want Möhring & Kingma melden een respons door derden in ongeveer een derde van de 93 door hen bekeken zaken.¹⁸ In de

15 Giesen e.a. 2016, p. 59 (23 van de 31 gevallen).

16 Zie al Giesen e.a. 2016, p. 105-108 (waar aangetekend wordt dat de fiscale prejudiciële vraagprocedure niet van verplichte rechtsbijstand uitgaat) en p. 108-109.

17 Giesen e.a. 2016, p. 111.

18 Möhring & Kingma 2022, p. 20.

15 zaken waarin het nadien (na november 2021) nog tot een uitspraak is gekomen, werd echter slechts in 3 gevallen de inbreng van derden meegenomen. Onze conclusie uit 2016 dat er een zekere behoefte is waarin wordt voorzien, kan niettemin voorlopig nog wel herhaald worden,¹⁹ want inbreng door derden in 20% van de zaken getuigt nog altijd van een respectabele behoefte, terwijl die behoefte wellicht nog wat gestimuleerd zou kunnen worden door dat instrument iets proactiever te benaderen. Ik kom er zo nog even kort op terug (par. 4).

2.5 Duur van beantwoording

Qua *snelheid van beantwoording* van de vragen geldt nog het volgende. De eerste tijd tot en met 2015 lag de gemiddelde duur van beantwoording op 28,47 weken, ruim 6 maanden dus (met als mediaan 28,3 weken), berekend over 25 procedures.²⁰ Möhring & Kingma berekenden (na 93 afgeronde zaken) een mediane doorlooptijd van 207 dagen, dat is 29,6 weken, en 228 dagen als gemiddelde doorlooptijd (dus: 32,6 weken) en merken nog op dat 2/3 van de zaken binnen acht maanden afgerond zijn; dat stemt tevreden want dat is korter dan een gewone cassatie-procedure die in 2021 gemiddeld een doorlooptijd van 402 dagen (ruim 57 weken) had.²¹

De 15 zaken die sinds het schrijven van hun stuk afgewikkeld zijn, namen betrekkelijk veel tijd in beslag, soms wel 50 weken, maar in 4 gevallen was er juist sprake van een uitzonderlijk korte duur, in 2 zaken van 21 weken, een zaak van 12 weken en een van 10 weken (de Hoge Raad zag daarin af van beantwoording). Dat alles leidt tot een gemiddelde duur van 34,4 weken

19 Giesen e.a. 2016, p. 112.

20 Giesen e.a. 2016, p. 129-131.

21 Zie Möhring & Kingma 2022, p. 22, en Hoge Raad der Nederlanden, *Jaarverslag 2021*, onder 'Civiele zaken', <https://2021.jaarverslaghogeraad.nl/de-rechtspraak/civiele-zaken/>.

over de laatste 15 zaken, waarbij de mediaan 38 weken is en 2/3 van die 15 zaken binnen 9 maanden afgerond zijn. De duur van afhandeling neemt dus toe over de jaren, ook nu nog, zoveel is wel duidelijk, ook zonder de precieze mediaan en het exacte gemiddelde over alle 108 nu afgeronde zaken te geven.²²

Een verklaring hiervoor is lastig te geven, maar het zou zomaar kunnen – zeker voor de laatste groep zaken geldt zulks – dat de toegenomen zaaksinstroom in 2021 – er werden in 2021 maar liefst 20 prejudiciële zaken bij de Hoge Raad aangebracht, waarover hierna meer – debet is aan de vertraagde afhandeling. Als dat inderdaad het geval zou zijn, zou dat op zich al pleiten voor een gesprek over (het indammen van) die instroom omdat daarmee een waarborg voor partijen dat de procedure met spoed wordt afgewikkeld ('nee hoor, zo'n zijspoor via de Hoge Raad inslaan is echt niet belastend voor uw procedure') verloren dreigt te gaan. De vertraagde afhandeling kan ook te maken hebben met de grotere complexiteit van de vragen; dat zou in lijn zijn met de verklaring die de Hoge Raad zelf geeft voor de toegenomen doorlooptijd in reguliere cassatieprocedures.²³ In dat geval zal een geringe toename in tijd wellicht voor lief moeten worden genomen.

22 Een handmatige berekening op basis van de 93 oudere en 15 latere zaken, leidt tot een gemiddelde duur van 32,8 en dus afgerond 33 weken, ruim 7,5 maanden dus. Dat begint wel wat uit te stijgen boven de 'ideale' duur van zes maanden. Klachten daarover zijn er overigens niet, althans niet van de rechters die ondervraagd zijn. Zie hierna.

23 Zie het Jaarverslag 2021 van de Hoge Raad der Nederlanden: er zijn eigenlijk geen eenvoudige zaken meer die via art. 80a RO snel ontrokken kunnen worden aan een uitvoerige behandeling, <https://2021.jaarverslaghogeraad.nl/de-rechtspraak/civiele-zaken/>. Dat is uiteraard juist, maar verklaart nog niet de stijging in doorlooptijd de afgelopen jaren (in 2020 was het nog 391 dagen) want de snelle art. 80a-afdoening is al jaren een zeer uitzonderlijk gebeuren. Zie daaromtrent nader (de civielrechtelijke delen in) F.G.H. Kristen e.a., *Evaluatie van artikel 80a Wet op de rechterlijke organisatie*, Den Haag: WODC 2021.

Bij die laatste optie past dan nog dat ook de geënquêteerde rechters de duur van de procedure niet als problematisch ervaren. Van de 13 gevallen waarin er (als onderdeel van vraag 4) iets gezegd werd over de duur was dat in 12 gevallen positief (van *“uitmuntend”* tot *“viel mij niet tegen”*) en in het enkele negatieve geval was de reactie nogal mild (*“het zou mooi zijn als de duur (...) bekort kan worden, maar dat moet natuurlijk wel mogelijk zijn”*). Men lijkt ook *“praktisch geen ruimte voor verbetering”* te zien.²⁴ Interessant is nog dat het de Hoge Raad, in een geval waarin de vraag niet werd beantwoord, verweten wordt dat er een aantal jaren verloren is gegaan nu de zaak alsnog als reguliere cassatiezaak is voorgelegd.²⁵

2.6 Spreiding in de tijd in het zaaksaanbod

Kijken we specifiek naar de *spreiding in de tijd in het ‘zaaksaanbod’*, het aantal binnengekomen zaken per tijdvak van een half jaar of een heel kalenderjaar, dan zien we het volgende:

Periode/jaar	Aantal zaken waarin een of meer vragen zijn gesteld, per periode	Aantal zaken waarin een of meer vragen zijn gesteld, per kalenderjaar
1 juli - 31 december 2012	2	2
1 januari - 30 juni 2013	4	8
Jul-dec 2013	4	
Jan-jun 2014	4	8
Jul-dec 2014	4	
Jan-jun 2015	8	13
Jul-dec 2015	5	
Jan-jun 2016	8	13

24 Aldus de rechter in zaak 26 in antwoord op vraag 5 (Verbeterpunten).

25 Zie het antwoord op vraag 1 van de rechter in zaak 17, daarin sprekend over een eerdere, andere zaak waarin deze rechter ook al een vraag had voorgelegd.

Jul-dec 2016	5	
Jan-jun 2017	9	13
Jul-dec 2017	4	
Jan-jun 2018	7	11
Jul-dec 2018	4	
Jan-jun 2019	5	12
Jul-dec 2019	7	
Jan-jun 2020	1	8
Jul-dec 2020	7	
Jan-jun 2021	13	20
Jul-dec 2021	7	
Jan-jun 2022*	4	4
Totaal	112	112

* Stand van zaken tot en met 24 juni 2022.

Los van het waarschijnlijk weinig relevante gegeven dat er grosso modo in het voorjaar meer vragen binnenkomen dan in het najaar (vragen die dan waarschijnlijk in het najaar zijn voorbereid), valt op dat na de rustige opstartfase het aantal zaken zo rond de 11 tot 13 per jaar schommelt, met een gemiddelde (vooralnog) van 11 per jaar. Dat aantal ligt iets boven de verwachtingen zoals die oorspronkelijk werden uitgesproken (men dacht aan maximaal 10 zaken), maar dat is eigenlijk wel in lijn met de cijfers in de tussenevaluatie uit 2016²⁶ en daarmee weinig verrassend.

Blijkbaar bestaan er dus weinig, of althans geen al te hoge, drempels bij de rechterlijke macht om een vraag te stellen. Die veronderstelling wordt wat mij betreft bevestigd door de enquête die afgenomen werd, waarin in vraag 1 mede gevraagd werd of er drempels bestaan voor het stellen van een

²⁶ Giesen e.a. 2016, p. 56-58.

vraag. Die vraag werd niet steeds geadresseerd maar als dat gebeurde werd vaak gezegd dat er geen drempels waren (in 8 van de 19 antwoorden²⁷). Als er wel een drempel genoemd werd, was dat vaak, in 9 van de 19 antwoorden, (ook) de mogelijke vertraging van de procedure.²⁸

Bij dit alles geldt het jaar 2021 wel als een behoorlijk opmerkelijke uitschieter – overigens na een rustig 2020 en voor een vooralsnog rustig 2022 – met een piek van 20 zaken. Als die lijn zou worden doorgetrokken (de beperkte instroom in de eerste maanden van 2022 van vier zaken biedt vooruitzicht op een rustiger jaar) dan is er waarschijnlijk werk aan de winkel. Werk in de zin van nadenken over vraag- of werkreductie. Ik pak die handschoen hierna meteen op, mede omdat dat punt van mogelijke overbelasting vanaf de start van de prejudiciële vragen-regeling in de discussie is betrokken (en dus ook als aandachtspunt is geïdentificeerd in de wetsevaluatie) en omdat het best wel eens zo zou kunnen zijn dat een verhoogde instroom tot vertraagde uitstroom leidt (zoals ik net al noteerde).²⁹

3. *Success comes at a price...*, of toch niet?

3.1 Inleiding

Hiervoor liet ik al zien dat de hoeveelheid vragen die gesteld wordt, op enig moment stevig leek toe te nemen met 20 zaken

27 In 10 van de 29 antwoorden werd deze vraag naar het bestaan van drempels niet besproken.

28 Soms formuleert een rechter als drempel (ogenschijnlijk) nieuwe toetsingscriteria (voldoende gewicht; goede reden) die niet stroken met de wettelijke eisen voor het mogen aanbrengen van een vraag. Zie het antwoord op vraag 1 in zaak 16. En bij de afweging al dan niet een vervolgvraag aan de Hoge Raad te stellen, blijkt er een hogere drempel te zijn, zie de rechter in zaak 26 inzake vraag 4. Dat lijkt mij overigens niet problematisch.

29 Vgl. ook Möhring & Kingma 2022, p. 22.

waarin vragen gesteld zijn in 2021. Tegelijkertijd zien we weer een terugval in 2022. Bovendien werden er in de eerste vijf jaar van het bestaan van de regeling in totaal 53 zaken aangebracht, in de tweede periode van vijf jaar waren dat er 59, dus ook zo bezien valt het allemaal eigenlijk wel mee met die toename. Wat hier dus met name speelt en problematisch is, denk ik, is de plotselinge hausse aan zaken die in 2021 binnenkwam en om antwoord vroeg. Dat is een gegeven waar 'het systeem', en dan met name het bij voorrang behandelen van de beantwoording van prejudiciële vragen, begrijpelijkerwijs, moeite mee heeft. Als dat gebeurt, wordt de spankracht van het Parket en de Hoge Raad stevig getest, dan kraakt alles, zo lijkt het, en dan wordt het succes van de procedure meteen ook een gevaar. De vraag die dan begrijpelijkerwijs gesteld wordt, ook aan mij, is: wat, zo al iets, valt hieraan te doen, ten behoeve van het Parket en de Hoge Raad? Hoe voorkomen wij dat de regeling aan haar eigen succes ten onder gaat?

Ik stel daarbij nogmaals voorop dat het hier naar het zich laat aanzien om een incident gaat, een stroom aan zaken in 2021 die ogenschijnlijk ook daartoe beperkt blijft. Maar zelfs als dat zo zou zijn (wat we niet weten), is het denk ik goed (juist omdat we dat niet weten) om te proberen dit mogelijke probleem stevig onder de loep te nemen en, waar nodig, structureel aan te pakken. Ik doe dat door principieel stelling te nemen, en vervolgens pragmatisch hulp te bieden.

3.2 Het principe

Eerst principieel dan: koester al die gestelde vragen! Hoe meer vragen er gesteld worden, hoe fraaier en beter dat is. Die vragen dienen immers een doel en bereiken dat doel (*dixit* de succesvolle evaluatie). Als er dan veel vragen komen, is dat tevens *het* bewijs dat de creatie van dit instrument nuttig en nodig was, dat het sindsdien toegevoegde waarde heeft. Die vragen zetten de Hoge Raad als instituut ook in zijn kracht: rechts-

vormend het voortouw kunnen nemen bij het oplossen van juridische vraagstukken, waarbij rechtsbescherming geboden kan worden en rechtseenheid (vroegtijdig) kan worden verzekerd. Daarbij komt bovendien dat het aantal civiele zaken dat aan de Hoge Raad voorgelegd wordt (nog altijd zijn dat met name reguliere cassaties), een dalende trend laat zien,³⁰ zodat er tijd en ruimte over is (zou moeten zijn) en er juist nog meer behoefte aan prejudiciële vragen is. Gegeven dat alles leg ik dan ook de volgende stelling voor:

Stelling 1: Het grote succes van de regeling inzake prejudiciële vragen is geen reden om tot beknotting van de toegang tot dat instrument over te gaan; we moeten dat succes en de regeling koesteren en doorgaan op de ingeslagen weg.

3.3 Pragmatische invulling: enkele opties voor een getalsmatige inperking

Dat is allemaal goed en wel, hoor ik u denken, maar wat valt er pragmatisch te doen als er zo'n golf van werk over het Parket en de Hoge Raad heen dendert die we principieel moeten toejuichen? Als inderdaad blijken zou dat het om een langdurige golf of op de langere termijn om meerdere golven gaat,

30 Zie Bijlage 1 bij het Jaarverslag 2021 van de Hoge Raad der Nederlanden, https://2021.jaarverslaghogeraad.nl/wp-content/uploads-hogeraad/sites/6/2022/04/bijlage_1_totaaloverzicht.pdf: er was een instroom van 401 zaken (dat is inclusief zaken waarin prejudiciële vragen zijn gesteld) in 2021 ten opzichte van 439 zaken in 2020. In 2019 waren het overigens 421 zaken en in 2018 betrof het 429 zaken (aldus de Jaarverslagen van de Hoge Raad over 2020, <https://2020.jaarverslag-hogeraad.nl/>, resp. 2019, <https://2019.jaarverslaghogeraad.nl/>, steeds in Bijlage 1. In 2017 resp. 2016 ging het om 425 resp. 483 zaken, zie https://2018.jaarverslaghogeraad.nl/wp-content/uploads-hogeraad/sites/2/2019/03/bijlage_1_totaaloverzicht.pdf, waar het qua instroom in 2015 nog om 503 en in 2014 nog om 491 zaken ging (zie Jaaroverzicht 2015 op www.hogeraad.nl/over-ons/publicaties/jaarverslagen/archief/). De trend is dus een dalende.

met alle opstoppen in de zaaksafhandeling van dien, kan er als nuloptie bijvoorbeeld voor gekozen worden om tijdelijk externe expertise in te kopen voor het Parket (waar immers de *bottle neck* lijkt te zitten momenteel). Ik denk aan de tijdelijke benoeming van een ‘waarnemend Advocaat-Generaal’, een reeds bekende figuur, waarbij de persoon die daartoe, ad hoc, wordt aangezocht een erkend expert is op het terrein waarop de vraag ziet of op een terrein waarover meerdere vragen worden gesteld. Die persoon kan eventueel ook een van de zittende raadsheren zijn, en zo niet enkel ad hoc opereren.³¹

Mocht dit idee, wat mij betreft ‘plan A’, nog iets te zeer *out of the box* vallen – wat ik wel vermoed, vandaar dat ik dit de nuloptie noem – dan kan er (optie 1) voor gekozen worden om de versnelde afdoening wat te vertragen, als dat al niet automatisch gebeuren zou. Betrokkenen en het werkveld kunnen daarvoor ook tijdig gewaarschuwd worden en binnen het totale aanbod van vragen kan er ongetwijfeld geselecteerd (of beter: geprioriteerd) worden op zaken die wel (of niet) even kunnen wachten, waarbij de hoedanigheid van partijen en de mate van persoonlijke impact van de zaak mee kan wegen.³²

Een alternatief (optie 2) is om net iets strenger naar de instapvoorwaarden voor het kunnen stellen van een vraag te gaan kijken. Speelt de gestelde vraag werkelijk in een veelheid van andere zaken? Heeft de rechter dat op enigerlei wijze onderbouwd? Men zou hier wat strenger op kunnen worden, want

31 Omdat er minder reguliere zaken op de Hoge Raad afkomen, zie par. 3.2 en de vorige voetnoot, kan dit laatste in elk geval ook praktisch gezien verwezenlijkt worden.

32 Vgl. al Giesen e.a. 2016, p. 226. Dat is iets dat bij het in acht nemen van de redelijke termijn uit art. 6 Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (EVRM) ook speelt: bepaalde typen zaken krijgen voorrang, althans zouden dat moeten krijgen. Zie daarover o.a. *Asser Procesrecht/Giesen 1* 2015/401.

tot nu toe wordt dit, althans voor zover voor de buitenwacht zichtbaar, in het geheel niet getoetst en wordt de inschatting van de vragenstellende rechter op voorhand geaccepteerd. Ik werp deze optie opnieuw,³³ maar (weer) aarzelend op, want tot op heden wilde de Hoge Raad in dit verband juist geen al te hoge drempel opwerpen, en precies dat, die welwillendheid, is benoemd als een belangrijk onderdeel van het succes van de regeling.³⁴ De Hoge Raad heeft zo zijn leiderschap getoond. Tegelijk kan het nu, enkele jaren later, juist van hetzelfde leiderschap getuigen als de eisen wel wat aangescherpt worden, en net iets meer onderbouwing wordt verlangd. In heel veel zaken zal dat ook kunnen en zal er (ook dan) niet echt gearzeld hoeven te worden over het bredere bereik van de gestelde vraag.³⁵ Dat laatste maakt echter ook dat er niet heel veel zaken uitgefilterd zullen worden, maar ja, dat is dan ook helemaal niet nodig gezien de aantallen zaken waar het hier om gaat.

Een derde optie om werk te besparen, in het vervolg op optie twee, betreft het net iets vaker toch geen antwoord geven op de op zichzelf wellicht terecht gestelde vraag. Ik heb zelf het vermoeden dat de Hoge Raad die route al enigszins aan het verkennen is. Of is het toeval dat juist in 2022 in drie (familierechtelijke) zaken kort achter elkaar de toverformule gedebiteerd is dat de beantwoording van de vraag, op dit moment, de rechtsvormende taak van de Hoge Raad te buiten gaat³⁶ en de Hoge

33 Zie dezelfde suggestie ('als laatste redmiddel') bij Giesen e.a. 2016, p. 225.

34 Giesen e.a. 2016, p. 362-363. Naast de snelheid van afhandeling wordt de welwillendheid van de rechter gezien als belangrijke factor voor het succes van de wet.

35 Exemplarisch is wellicht de weifelende wijze waarop Möhring & Kingma 2022, p. 18 en p. 22, hun aarzelingen bij de reikwijdte van een enkele tot nu gestelde vraag laten doorschijnen.

36 Zie HR 4 maart 2022, ECLI:NL:HR:2022:336 (*genderneutrale registratie*) en de twee door de Hoge Raad samengevoegde zaken HR 13 mei 2022, ECLI:NL:HR:2022:685 (*draagmoederschap en ipr*).

Raad kort daarop afziet van beantwoording van de gestelde vraag?³⁷ Toeval bestaat niet, denk ik dan, en dus zien we hier de eerste tekenen van selectie door de Hoge Raad, selectie *na* de poort welteverstaan. Ik kan daar wel mee leven, vooruitlopend op het in breder verband nadenken over het ‘selectie voor/bij/na de poort’-instrument als het om de taakopvatting van de Hoge Raad gaat. Maar het betreft hier zeker niet mijn favoriete oplossing omdat ik, als gezegd, alle vragen zou willen koesteren en benutten. Deze insteek sluit overigens wel prima aan bij voorstellen die in 2016 voor de invoering van de regeling van prejudiciële vragen in het strafrecht zijn gedaan, waarbij de Hoge Raad ook specifiek als ‘poortwachter’ is gedeut. Dat betekent niet alleen dat hij moet toetsen of aan de (uit te werken) voorwaarden voor het stellen van een vraag is voldaan, maar ook of de beantwoording past in het beleid dat dienaangaande gevoerd wordt.³⁸

Mag ik daarbij, terzijde en in ruil voor die steun, dan wel als wens inbrengen dat de Hoge Raad steeds nader specificereert (beter: blijft specificeren) waarom een specifiek geval buiten die rechtsvormende taak valt? Is dat ‘gewoon’ omdat de zaak onder de wetgever is, of omdat het politiek gevoelige materie betreft, of is het de combinatie van beide elementen? Het zou fijn zijn als wij, de buitenwacht, op dit stuk niet hoeven te (gaan) speculeren³⁹ en daarmee ook beter kunnen anticiperen in toekomstige zaken. Het zou, met andere woorden, fijn zijn

37 HR 10 juni 2022, ECLI:NL:HR:2022:861 (*Arvato Finance*).

38 Giesen e.a. 2016, p. 77-87 en p. 341-343. Laten we daarbij niet vergeten dat de Hoge Raad hier zelf het laatste woord heeft (Giesen e.a. 2016, p. 87).

39 In de literatuur zijn fraaie pogingen gedaan om dit criterium verder in te vullen, maar speculatief blijft het, zo is mijn stellige indruk. Zie m.n. C.J.J.M. Stolker, ‘De politieke rol van de rechter in het burgerlijk recht’, in: M.G. Rood (red.), *Recht en politiek*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1993, p. 53-83. Zie ook I. Giesen, *Rechtsvorming in het privaatrecht* (Monografieën BW nr. A3), Deventer: Wolters Kluwer 2020, nrs. 4 en 11.

als de Hoge Raad ook hier enige regie naar zich toe zou trekken door de reikwijdte van zijn eigen taak steeds zo precies mogelijk te duiden. Dat is mede nodig omdat het juist in dit soort zaken heel fijn is voor de feitenrechter als hij bij de hand genomen wordt door de Hoge Raad bij het doorkruisen van het politieke mijnenveld waar die rechter in is beland; die rechter verdient dus een geducht gemotiveerde reden waarom hij nu net effe niet uit het moeras wordt getrokken, het liefst vergezeld door een bordje dat, stiekem, toch naar een uitgang wijst.⁴⁰ Ik realiseer me overigens ten eerste dat als de Hoge Raad die wens zou vervullen, de geboekte winst (qua belasting) beperkt zal zijn. Ik weet bovendien dat het voorgaande iets vergt dat lijkt op beleid, en dat is niet het favoriete item op het menu van de Hoge Raad.

4. Externe betrokkenheid: derden en rechters

4.1 Twee typen ‘betrokkenheid’

Om het allemaal nog erger te maken, wil ik hier pleiten voor nog iets meer beleid, en wel waar het gaat om de betrokkenheid van niet-procespartijen. Daarmee doel ik niet alleen op de inbreng van derden (par. 4.2) maar ook op de eventuele (aanvullende) betrokkenheid van de vragenstellende rechter (par. 4.3).

⁴⁰ In HR 4 maart 2022, ECLI:NL:HR:2022:336 (*genderneutrale registratie*), HR 13 mei 2022, ECLI:NL:HR:2022:685 (*draagmoederschap en ipr*) en in HR 10 juni 2022, ECLI:NL:HR:2022:861 (*Arvato Finance*), waarin de Hoge Raad afziet van beantwoording van de vraag, gebeurde dat al want in die zaken wordt (paradoxaal genoeg) best uitvoerig uitgelegd waarom er geen antwoord wordt gegeven, en wordt in de eerste twee gevallen ook nog op een ‘geitenpaadje’ gewezen.

4.2 Inbreng van derden: kies toch vooral zelf je vrienden!

Als het om de inbreng van derden gaat, kan, zo stelde ik net al, de conclusie uit 2016 herhaald worden dat er een zekere behoefte is waarin wordt voorzien. Datzelfde geldt echter ook voor de klacht van toen dat de invloed van de inbreng van de *amicus curiae* (en overigens ook van de inbreng van partijen) niet te achterhalen is, omdat deze inbreng niet openbaar wordt. Ook de argumentatie waarom die inbreng wel openbaar zou moeten zijn, kan als hier herhaald en ingelast beschouwd worden: “*sunlight is the best disinfectant*”.⁴¹

Ik voeg daar nog aan toe dat ik graag zou zien dat de Hoge Raad ook wat meer zijn eigen vrienden zou kiezen.⁴² Nu is de aanpak van de Hoge Raad heel vriendelijk maar louter reactief: nodig jezelf uit en we heten je welkom. Ofwel: we wachten af wie zich in een specifiek geval meldt, en die club mag dan (altijd) meespelen. Maar waarom zou je niet ook eens zelf iemand uitnodigen op je feestje? Iemand die je er graag bij wilt hebben omdat diegene altijd iets moois meeneemt wellicht? De reden om het anders te gaan doen is simpel: nu maakt de Hoge Raad zichzelf afhankelijk van de toevallige inbreng van een derde die tijd en middelen wil vrijmaken om mee te spelen, terwijl het toch eenvoudig is om iets proactiever te zijn en iets meer zelf de regie te behouden. Het kan waardevolle inhoudelijke (juridische en empirische) input opleveren van de meest gerede partij. Dat anderen zich dan wellicht buitengesloten kunnen voelen, is geen valide tegenwerping;⁴³ zo gaat dat soms met feestjes en

41 Giesen e.a. 2016, p. 112-114 en p. 228-229.

42 Zie verder de bijdrage van De Bock in deze bundel. De geënquêteerde rechter uit zaak 7 (zie het antwoord op vraag 5) is daar overigens geen voorstander van en pleit ongevraagd tegen het uitbreiden van die mogelijkheid.

43 In Giesen e.a. 2016, p. 186, wordt verslag gedaan van dit niet erg overtuigende bezwaar tegen een actief uitnodigingsbeleid. En dat sowieso de

men kan zich altijd alsnog zelf uitnodigen). Bovendien, als een reminder dat de wereld niet vergaat als de Hoge Raad dit zou gaan doen: de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State heeft bij wijze van (positief geëvalueerd) experiment ook al aan derden om inbreng gevraagd.⁴⁴

4.3 Betrokkenheid van de rechter

Naast al die nieuwe vrienden moeten straks ook de vragenstellende rechters meer betrokken worden in de prejudiciële vraagprocedure (desnoods ook onder de noemer van 'vriend van'), zelfs als dat tot enig extra tijdsverloop zou leiden. Dat is althans wat de geënquêteerde rechters zelf willen: meer dialoog, meer betrokken worden of blijven. Dit vormt mijns inziens de meest opvallende *take away* van de enquête en is alleen al daarom het bespreken waard; alsof men dit onderling afgestemd heeft, blijkt in antwoord op de vraag of er nog verbeterpunten zijn, in grote getalen terug te komen dat men meer betrokken wil zijn en blijven nadat de vraag is ingezonden. Concreet: men wil informatie over oude zaken (een database), en over het verdere (tijds)verloop en de termijnen (ook voor de partijen zelf); men wil zelf de vragen nog mondeling kunnen toelichten (zeker voordat de zaak op formele gronden wordt afgedaan), en eventueel nog kunnen aanpassen (na een hint van de Advocaat-Generaal), alsmede vooraf of achteraf informatie geven over de uitwerking in de praktijk, reageren op de conclusie of zelfs op een conceptuitspraak (bijvoorbeeld om praktische gevolgen te duiden), bijvoorbeeld via een ingelaste mondelinge behandeling.⁴⁵ Het is een creatieve, blijkbaar

algemene informatievoorziening over gestelde vragen nog strakker kan (zodat er wellicht meer respons komt) werd toen ook al vastgesteld (zie ook p. 111).

44 Zie daarover Giesen 2020, nr. 16, met verdere verwijzingen.

45 Zie voor dit alles de antwoorden op vraag 5 van de enquête, en deels ook vraag 6.

best breed levende gedachte die mijns inziens goed past bij (1) de huidige praktijk, alsmede bij (2) de recente, bredere ontwikkeling naar meer 'dialogoog'.

De 'fit' met de staande praktijk blijkt misschien wel het meest prominent uit het gegeven dat er ook nu al veelvuldig wordt afgestemd met de contactraadsheren uit de Hoge Raad die aan elk van de hoven en rechtbanken zijn gekoppeld: in 9 van de 29 antwoorden op de vraag (vraag 3) of en met wie er tevoren is afgestemd, blijkt dergelijk overleg niet alleen met partijen (dat is logisch, zie art. 392 lid 2 Rv), collega's (al dan niet van het eigen team) en (landelijke) werk- en expertgroepen gevoerd te zijn, maar ook (mede) met de contactraadsheer. Dat gaat soms best ver als daarbij zelfs conceptvragen worden afgestemd,⁴⁶ want dat dit gebeurt en mag gebeuren is niet transparant (noch op zaakniveau, noch als algemene lijn). Dat voelt dus ongemakkelijk, aldus de betrokken rechter die hierover rapporteerde, en terecht. Het ongemak is reparabel door het of te verbieden of – mijns inziens een beter idee – er expliciet ruimte voor te maken, in lijn met de wensen zoals hiervoor verwoord om tot meer dialoog te komen. Een wetswijziging zou daarbij de koninklijke route zijn, maar een wijziging van het reglement inzake het stellen van prejudiciële vragen is wat mij betreft ook in orde. Wat hiervan zij, onderlinge betrokkenheid bij de vraagstelling is er al, en daarmee is er ruimte voor betrokkenheid bij de rest van de procedure.

Die verhoogde staat van betrokkenheid zou ook goed passen bij de bredere ontwikkeling naar meer 'dialogoog' die we ontwaren in de rechtspraktijk. Dan heb ik het over de veel geuite wens en noodzaak tot meer afstemming en overleg tussen de

46 Zie het antwoord op vraag 6 van de rechter in zaak 28.

Hoge Raad en de wetgever,⁴⁷ tussen de verschillende hoogste rechters in Nederland,⁴⁸ en tussen nationale en internationale (Europese) rechters.⁴⁹ De hier bedoelde dialoog tussen Hoge Raad en feitenrechter, tussen vragensteller en beantwoorder, is dan slechts een extra facet om toe te voegen aan dat bredere palet, nauw aanhakende bij de al bestaande dialoog met de contactraadsheer.

Kortom, het voeren van een op wederzijds respect gebaseerde dialoog wordt steeds belangrijker, dus waarom niet ook hier, in het kader van de regeling van prejudiciële vragen, extra aandacht daaraan geschonken? Laat ik het als stelling, in zijn meest vergaande vorm, poneren:

Stelling 2: De vragenstellende rechter moet bij onduidelijkheden in de vraagstelling betrokken worden bij de opheldering daarvan en sowieso de gelegenheid en tijd krijgen om op de conceptuitspraak van de Hoge Raad te reageren.

5. Afronding: *keep calm and carry on*

Ik schets bij wege van afronding twee conclusies of adviezen. Ten eerste. Met de huidige dalende trend qua instroom van

47 Zie het Jaarverslag 2021 van de Hoge Raad der Nederlanden, <https://2021.jaarverslaghogeraad.nl/de-hoge-raad/contacten-met-de-wetgever/>, waarin in het kader van die dialoog gewag wordt gemaakt van de 'hints' van de Hoge Raad, in diverse arresten, aan de wetgever over bepaalde 'incorrectheden' in wetgeving: "In 2021 heeft de Hoge Raad in tien uitspraken een signaal aan de wetgever gegeven. Dat waren er acht in 2020, vier in 2019, tien in 2018 en veertien in 2017." Vgl. ook Giesen 2020, nrs. 10-11, inzake het subtiele samenspel tussen wetgever en rechter.

48 Denk hierbij aan diverse rechtseenheidsvoorzieningen, zoals kruisbenoemingen in de Hoge Raad en de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State.

49 Giesen 2020, nr. 62.

zaken moet de Hoge Raad richting geven aan de rechtspraktijk in al die resterende gevallen waarin dat ook maar enigszins kan. Hij moet *proactief rechtsvormen* dus. De zaken waarin prejudiciële vragen zijn gesteld, zijn daartoe bij uitstek geschikt. De Hoge Raad komt juist in dat type zaken in zijn (rechtsvormende) kracht te staan en moet dat potentieel dus optimaal benutten teneinde leiding te geven aan de rechtsontwikkeling en (daarmee) de rechtspraktijk. Daarom adviseer ik: verwelkom nu en straks elke prejudiciële vraag als een geschenk, omarm de vragenstellers, de partijen en hun meest betrokken vrienden en bekenden, pak die vragen vervolgens, mede gevoed door die vrienden, bij de kladden en help de rechtsontwikkeling en de maatschappij vooruit. Zo'n koers staat ook niet meteen gelijk aan het introduceren of hanteren van een (inhoudelijke) agenda – om dat 'scheldwoord' maar eens te gebruiken – maar getuigt slechts van een gedegen besef van de eigen taak en positie in onze rechtsorde en maatschappij, ook in relatie tot de soms wat op afstand staande privaatrechtelijke wetgever.

Een voordeel bij het maken van een keuze in de richting zoals ik die hier aan u voorspiegel, is natuurlijk dat in 2016 en in 2022 zowat alles en iedereen positief was en is over de regeling inzake prejudiciële vragen. Dus wat let ons? Wat wel anders is, is dat we nu weten dat zich een hausse aan zaken kan voordoen en dat dat organisatorisch lastig op te vangen is. Voorstellen om (tijdelijk) daarmee om te kunnen gaan, heb ik hiervoor gedaan. Maar ook als die maatregelen niet zouden werken, staat voor mij het principe ('verwelkom elke vraag') nog steeds fier overeind, mede omdat ook blijkt dat zo'n hausse echt niet permanent is. *'Keep calm and carry on'*, dus, ook als er even een ietwat te grote stroom aan vragen op de burelen zou landen. Het succes van de regeling is groot, maar niet te groot om een daardoor veroorzaakte ondergang te hoeven vrezen.

Mijn tweede advies is dit. Omdat de (reguliere) zaakinstroom lijkt te dalen en het aantal prejudiciële zaken lichtjes stijgt, wordt de rechtsvormende afhankelijkheid van die regeling dus iets groter voor de Hoge Raad. Dat is geen reden tot zorg, maar biedt kansen. Verwelkom vragen, dat zei ik al, en benut die vragen dan vervolgens ten volle. Doe dat mede door bij elke gestelde vraag iets meer *procedurele regie* te pakken: nodig derden actief uit om aan het debat bij te dragen, en betrek dan niet alleen de partijen maar ook de vragenstellende rechter bij de zaak, in een echte dialoog waarin, waar nodig, over en weer opheldering wordt gezocht en geboden. Dat alles voedt de te maken afweging, voorkomt antwoorden op vragen die eigenlijk niet zo bedoeld waren, en voorkomt de noodzaak tot het stellen van vervolgvragen die wellicht niet eens gesteld durven worden. Is dat dan niet eng en onpraktisch? Nee, want die dialoog is in wezen ook nu al gaande en in ontwikkeling, maar dan in de voorfase tussen contactraadsheer en feitenrechter, en het tijdverlies door deze dialoog is binnen de perken te houden. Ook hier geldt dus: *'keep calm and carry on'*, de wereld gaat niet ten onder, althans niet aan de werking en het succes van de Wet prejudiciële vragen aan de Hoge Raad.